

# TRIPS: geeniperimän patentoitavuus ja ruokaturva

Geeniteknologiaa on esitetty ratkaisuksi maailman nälkäongelmaan. Ei ole kuitenkaan varmuutta siitä, soveltuuko geenimuunneltujen lajikkeiden viljely kehitysmaiden olosuhteisiin. Yhtä mieltä ei olla myöskään siitä, että geeniteknologia olisi paras saati ainoa tapa lisätä maatalouden tuottavuutta.

**MAAILMAN KAUPPAJÄRJESTÖ** WTO:n sopimusjärjestelmään kuuluu kauppaan liittyviä henkisen pääoman oikeuksia koskeva TRIPS (Trade Related Intellectual Property Rights) -sopimus. Sopimus edellyttää, että jäsenvaltioiden on sallittava kaikenlaisten keksintöjen patentointi, tekniikan alaan katsomatta.

Ruokaturvan ja yhteisöjen oikeuksien kannalta keskeinen huoli on se, että TRIPS-sopimusta voidaan tulkita niin, että maiden on sallittava myös kasvien, eläinten, kasvilajikkeiden, mikro-organismien ja näiden osien sekä niiden tuottamiseen tarvittavien biologisten prosessien patentointi. Painetta lisäävät uudet geeniteknologian sovellukset kasvintuotannossa: yhtä ominaisuutta muokkaamalla voidaan synnyttää uusia lajikkeita, joita patentoidaan keksintöinä vain yhden yhtiön käyttöön.

Suurin osa luonnon geneettisestä monimuotoisuudesta sijaitsee eteläisellä pallonpuoliskolla. Ruokaturva on siellä usein riippuvainen perinteisestä maataloudesta, kulttuurijärjestelmistä ja alkuperäiskansojen ja viljelijäyhteisöjen tiedosta ja kyvystä käyttää eri kasvilajeja ja -lajikkeita. TRIPS-sopimuksen artikla 27.3(b) määrittelee poikkeukset, joita maat voivat tehdä elämänmuotojen patentoitavuuteen sovitun siirtymäkauden aikana.

## TRIPS EI RIITÄ TEOLLISUUSMAILLE

Sekä Yhdysvallat että Euroopan unioni ovat viime aikoina solmineet monien kehitysmaiden kanssa kahdenvälisiä sopimuksia, joissa määritellään henkisen pääoman oikeudet maiden välisissä suhteissa. Sopimuksissa on entisestään supistettu kehitysmaiden mahdollisuutta rajata patenttioikeutta, ja useissa sopimuksissa kehitysmaan edellytetään liittyvän UPOV-sopimukseen. UPOV (International Union for the Protection of New Varieties) on kansainvälinen sopimus, joka suojaa uusia kasvilajikkeita patentin kaltaisella henkisen pääoman oikeuksien suojalla.

EU on tehnyt TRIPSin vaatimukset ylittävän kahdenvälisen sopimuksen noin yhdeksänkymmenen kehitysmaan

kanssa ja tiukimmat mahdolliset henkisen pääoman oikeuksia koskevat sopimukset se on solminut ainakin Algerian, Tunisian, Etelä-Afrikan, Marokon ja Bangladeshin kanssa.

Sopimusten sisältö vaihtelee ja on usein hämärä. Jotkut maat veloitetaan liittymään UPOViin, eräät puolestaan kehittämään vastaava kansallinen henkisen pääoman oikeuksien suojelujärjestelmä ja muut sitoutetaan noudattamaan jotakin muuta olemassa olevista henkisen pääoman oikeuksien suojelujärjestelmistä.

EU:n päämääränä on, että sopimusosapuolena toimivan kehitysmaan on harmonisoitava lakinsa EU:n lainsäädännön kanssa. Patentit ovat teollisuusmaiden yritysten merkittävintä omaisuutta, joten patenttilait ovat yksi harmonisoinnin tärkeimpiä osa-alueita. Teollisuusmaiden yritykset omistavat yli 95 prosenttia kaikista maailman patenteista.

## VILJELIJÖIDEN IKIAIKAISET OIKEUDET UHATTUINA

Kehitysmaat myöntävät patenttilakien yhdenmukaistamiseen, koska ne haluavat EU:lta suositummuusaseman kaupassa tai kehitysapua. Maksajiksi joutuvat kehitysmaiden pienviljelijät, jotka joutuvat ostamaan yritysten patentoimia siemeniä. Perinteisesti pienviljelijät ovat säästäneet siemeniä viljelykäyttöön sekä vaihtaneet ja käyneet niillä kauppaa paikallisesti.

Saharan eteläpuolissa Afrikassa 90 prosenttia ruoantuotannosta perustuu viljelykäyttöön säästetyille siemenille, Intiassa 70 prosenttia. UPOV takaa siemenkauppaa käyville yrityksille laajamittaiset oikeudet siementen patentointiin ja monopoliaseman markkinoilla. Rahoitusalan suur-yritys Robobank Internationalin mukaan siemenkauppaa käydään tällä hetkellä 30 miljardilla dollarilla vuodessa, ja pankki arvioi kaupan lähivuosina kolminkertaistuvan.

Etenkin Yhdysvaltain hallitus ja maan siemenalan jätti-yritykset pyrkivät tilanteeseen, jossa niiden ei tarvitsisi hakea oikeutta patentointiin edes UPOVin kaltaiselta kansainväliseltä elimeltä. UPOV aikoi kuluvan vuoden huhtikuus-

sa julkaista raportin, jossa kritisoitiin geenimanipulaatiolla lisääntymiskyvyttömiksi muokattuja niin sanottuja terminaattorisemeniä, mutta amerikkalaiset UPOV-virkamiehet ja lobbarit saivat järjestön luopumaan julkaisemisesta. Mikäli terminaattorisemenet yleistyvät, ei tarvetta lajikkeiden suojeluun patenttien tai muiden henkisen pääoman oikeuksien suojelumekanismien avulla enää ole.

#### **KEHITYSMAAT VAATIVAT OIKEUTTA PÄÄTTÄÄ OMASTA SUOJELUJÄRJESTELMÄSTÄ**

Syyskuussa Cancunissa pidettävän WTO:n ministerikokouksen TRIPS-neuvotteluissa ei suomalaisneuvottelijoiden arvioiden mukaan tulla lainkaan puuttumaan kysymyksiin kasvien, eläinten, kasvilajikkeiden, mikro-organismien ja näiden osien sekä niiden tuottamiseen tarvittavien biologisten prosessien patenttioikeuksista. Neuvotteluja hallitsevat kysymykset kehitysmaiden oikeuksista lääkkeisiin.

WTO:n TRIPS-neuvoston viime aikaisia neuvonpitoja onkin leimannut se, että kannanotot ja aloitteet ruokaturvaan liittyvien kysymysten kohdalla ovat tulleet etupäässä kehitysmaiden edustajilta. Ryhmä afrikkalaisia neuvottelijoita esitti Zimbabwen johdolla kesäkuun 2003 alussa, että kaikkien elämänmuotojen patentointi tulisi estää. Afrikkalaiset vaativat myös, että kukin maa voisi vapaasti valita mitä henkisen pääoman oikeuksien suojelujärjestelmistä se noudattaa ja että perinteistä tietoa suojeltaisiin nykyistä paremmin.

Perusteluina maat esittivät, että TRIPSiin sisältyvä vaatimus suojella lajikkeita ei saisi estää WTO-jäseniä tavoittelemasta ruokaturvan ja köyhyyden vähentämisen kaltaisia tärkeitä kansallisia päämääriä. Afrikkalaiset totesivat myös, että elämänmuotojen patentointi on vastoin monien kulttuurien moraalisia ja kulttuurisia normeja. Ryhmä totesi olevansa pettynyt TRIPSin kykyyn suojella geeniperimää teollisuusmaiden hyväksikäytöltä, mutta painotti, että ratkaisu tilanteeseen tulee löytää kehittämällä TRIPS-sopimusta.

Yhdysvallat ja EU neuvottelevat samaan aikaan kiivaalla tahdilla kehitysmaiden kanssa kahdenvälisiä sopimuksia, jotka takaavat tiukat patenttioikeudet sopimusmaissa. Kahdenväliset sopimukset ajavat sitovuudessa WTO:ssa solmittujen yli, eivätkä kehitysmaat pääse hyödyntämään TRIPSin artiklan 27.3(b) määrittelemiä poikkeuksia elämänmuotojen patentoitavuuteen.

#### **KEPA ESITTÄÄ SEURAAVIA RATKAISUJA**

Geenitekniikan tutkimuksessa ja kaupallisessa hyödyntämisessä tulee noudattaa varovaisuusperiaatetta, kunnes sosiaaliset ja ympäristövaikutukset on perusteellisesti tutkittu. Geenitekniikan tutkimukseen käytetyt voimavarat eivät myöskään saa viedä resursseja pienviljelijälähtöisestä, halpaan teknologiaan perustuvasta ja paikallisiin oloihin sopeutetusta maataloustutkimuksesta.

Teollisuusmaiden on lopetettava **biopiratismi** eli kehitysmaiden luonnonvarojen patentointi korvauksetta tutkimuksen ja kaupallisen hyödyntämisen käyttöön. Erityisesti luonnonvaroja perinteisesti käyttäneiden alkuperäiskansojen oikeuksista osuuteensa saadusta hyödystä on pidettävä huolta. Euroopan unionin ja Yhdysvaltain on lopetettava TRIPS-sopimuksen tason patenttioikeuksien rajaamisessa alittavien sopimusten neuvottelemisen kehitysmaiden kanssa ja purettava jo solmitut sopimukset. TRIPS-sopimuksen artikla 27.3.(b) on tehtävä pysyväksi osaksi sopimusta. Artiklaa on laajennettava niin, että maille jää oikeus päättää vapaasti geeniperimän, elävien organismien ja biologisten prosessien patenttikohtelusta.

WTO:n on tunnustettava jäsenmaiden tai maaryhmittymien **erilaiset suojelujärjestelmät**, jotta voidaan taata alkuperäiskansojen ja viljelijäyhteisöjen keksintöjen suojele, perinteisten viljelykäytäntöjen jatkuminen ja kasvinisien säästäminen, vaihtaminen ja myynti.

Kansainvälinen luonnon monimuotoisuutta koskeva sopimus CBD (Convention on Biological Diversity) tunnustaa valtioiden oikeudet alueidensa luonnon- ja geenivaroihin ja vaatii yhteisöjen oikeuksien suojele sekä luonnonvarojen ja paikallistiedon kaupallisesta hyödyntämisestä saatavan hyödyn oikeudenmukaista jakamista. Kahdenväliset henkisen pääoman oikeuksia koskevat sopimukset, TRIPS-sopimus ja muut kauppasopimukset tulee tehdä **alisteisiksi CBD:lle**.

#### **LISÄTIETOJA CUNCUNISTA:**

► **Sari Laaksonen**  
Koordinaattori  
050-537 48 75

► **Linus Atarah**  
Kehityspoliittinen  
sihteeri  
040-723 95 74

► **Mika Railo,**  
Tiedottaja  
040-590 3446

#### **HELSINGISTÄ:**

► **Sanna Jäppinen**  
Tiedottaja  
050-538 59 08